

Commentaar en discussie

Enkele opmerkingen bij het rapport 'Sociaal-wetenschappelijk onderzoek en beleid'*

A. W. van den Ban en A. T. J. Nooij

Definitie van de situatie

De commissie is somber gestemd over de situatie ten aanzien van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek in Nederland. Een negatief oordeel over een situatie wijst op een discrepantie tussen norm en realiteit. De commissie heeft wel de realiteit onderzocht, maar zich wellicht onvoldoende rekenschap gegeven van de toepasbaarheid van de gestelde normen. Dit laatste impliceert, dat op deze normen gebaseerde aanbevelingen wellicht minder effect zullen hebben dan de commissie veronderstelt.

De normen, die de commissie aanlegt zijn o.m.:

- a – het sociaal-wetenschappelijk onderzoek moet een belangrijke bijdrage leveren tot het formuleren en oplossen van maatschappelijke problemen;
- b – het sociaal-wetenschappelijk onderzoek moet een goede communicatie onderhouden met het beleid;
- c – het fundamentele sociaal-wetenschappelijk onderzoek moet verder ontwikkeld worden teneinde te kunnen fungeren als goede voedingsbodem voor het toegepaste onderzoek.

De aanbevelingen, die de commissie doet, zijn: meer geld en een meer doelmatige organisatie. Impliciet wordt aldus het tekortschieten van de sociale wetenschappen gedefinieerd als een organisatorisch probleem. De commissie gaat voorbij aan andere mogelijke definities van het probleem, waarbij gelet wordt op de *relatie* tussen wetenschap en maatschappij. In een periode, waarin maatschappelijke denkbeelden sterk divergeren, ervaren beleidsmensen een grote mate van onzekerheid; men vraagt om koerswijzigingen in het beleid, maar de wenselijke richting is onduidelijk. Dit leidt tot een beroep op het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Dit onderzoek kan echter nimmer een alibi verschaffen voor het beleid. Wanneer men wel dergelijke verwachtingen koestert, dan is het tekortschieten van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek in sterkere mate een functie van onzekerheid van beleidsmensen dan van een onvoldoende realisering van eigen mogelijkheden van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

Enkele vragen over de taak en de samenstelling van de commissie

De taakopdracht van de commissie was om aandacht te schenken aan de beleidsrelevantie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek voor het werk van een viertal departementen van de rijksoverheid. Dit is dus slechts een klein deel van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek in Nederland. De commissie heeft haar taak

* Rapport van de Verkenningcommissie Sociaal Onderzoek; Nijmegen, april 1975.

echter ruim opgevat en vestigt op veel plaatsen de indruk het gehele sociaal-wetenschappelijke onderzoek te willen bestrijken.

In hoeverre wordt haar visie echter beïnvloed door de aanvankelijk beperkte taakomschrijving?

Van de commissie maakten geen psychologen en agogen deel uit, alhoewel met name op het gebied van de psychologie zeer veel onderzoek wordt gedaan. In hoeverre heeft deze lacune in de samenstelling invloed gehad op de visie van de commissie?

Opvallend is ook, dat de economie niet wordt gerekend tot de sociale wetenschappen. Deze wetenschapsafbakening weerspiegelt de mentaliteit in een periode, dat de sociologie zich richt op een welzijnsproblematiek en daarbij voornamelijk gaat buurten bij de sociale psychologie. Aandacht voor economische vraagstukken is nauwelijks aanwezig. Toch kan de economie niet worden beschouwd als de probleemloze achtergrond waartegen het welzijnsspel wordt gespeeld. Hoe zinvol is het om een organisatie van onderzoekers (sectorraden) te richten op maatschappelijk probleemvelden (bv. arbeidsmarktproblematiek, ontwikkelingshulp) wanneer de economische oriëntatie ontbreekt?

Betekenis voor het wetenschapsbeleid in Nederland

Het rapport interesseert zich vooral voor de vraag hoe bereikt kan worden, dat in het beleid van de rijksoverheid meer rekening wordt gehouden met de resultaten van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Op dit gebied worden veel zinnige opmerkingen gemaakt, maar het rapport zou aanmerkelijk aan waarde hebben gewonnen, als de commissie beter bekend was geweest met het onderzoek en de theorievorming over de toepassing van resultaten van wetenschappelijk onderzoek. We denken hierbij met name aan het werk van het Center for Research on the Utilization of Scientific Knowledge aan de Universiteit van Michigan in Ann Arbor en aan de inzichten, die verworven zijn in de organisatie-adviesbureaus. Een beeld van de aan de Universiteit van Michigan ontwikkelde gedachten geven verschillende publicaties van Havelock.¹

Deze onderzoekers kwamen tot de conclusie, dat een intensieve samenwerking tussen onderzoekers en beleidsvoerders noodzakelijk is, teneinde enerzijds te bereiken dat het onderzoek de voor beleidsbeslissingen relevante informatie oplevert en anderzijds te waarborgen dat deze informatie ook benut wordt voor beleidsbeslissingen. Als het gaat om een groot aantal beleidsvoerders kunnen voorlichters een zeer nuttige functie vervullen als verbindingsschakel. In dit samenwerkingsproces moeten o.a. de volgende functies vervuld worden:

- 1 — het opsporen en waarderen van de informatiebehoeften van de beleidsvoerders;
- 2 — het interpreteren en herdefiniëren van deze behoeften;
- 3 — het overbrengen hiervan naar degenen die het onderzoeksbeleid bepalen;
- 4 — de vertaling in onderzoekbare problemen;
- 5 — het zoeken naar een oplossing voor het probleem door: (a) de reeds beschikbare wetenschappelijke informatie op te sporen en te analyseren op relevantie en bruikbaarheid; (b) onderzoek te verrichten teneinde de noodzakelijke aanvullende informatie te verzamelen;
- 6 — transformeren van deze informatie in een voor de beleidsvoerders bruikbaar pakket;
- 7 — het overbrengen van deze informatie naar de beleidsvoerders en
- 8 — hen helpen deze informatie toe te passen in hun situatie.

Het is duidelijk dat bij een probleem dat niet uiterst eenvoudig is al deze functies nooit door een onderzoeksrapport verricht kunnen worden. Hiervoor is persoonlijke communicatie onmisbaar, of direct tussen de onderzoekers en de beleidsvoerders of via voorlichters als verbindingsschakel. De inzichten die verworven zijn bij organisatiebureaus stemmen hier sterk mee overeen.² Zij hebben vroeger wel gemeend dat zij een organisatie kunnen veranderen door een rapport van hun analyse naar de directie te zenden, maar dit blijkt vaak weinig of geen effect te hebben. Dit effect kan wel bereikt worden in een intensieve samenwerking tussen de externe adviseurs en een stuurgroep uit de organisatie, die gezamenlijk met gebruikmaking van ieders specifieke deskundigheid zoeken naar een definitie en een oplossing van het probleem. Daarbij moet dan rekening worden gehouden met de vraag wie het recht heeft invloed uit te oefenen op de richting waarin het beleid gaat.

De traditionele opvatting dat men eerst een probleem kan definiëren en daar de informatie bij kan zoeken die voor de oplossing nodig is, blijkt in de praktijk vaak niet op te gaan.

Als men een vaag idee heeft van het probleem kan men informatie verzamelen, die het mogelijk maakt het probleem scherper te formuleren, zodat daarna meer relevante informatie verzameld kan worden. Een dergelijk heen en weer gaan tussen de kenweg en de keuzeweg zal men soms vele malen moeten herhalen om een goede oplossing voor het probleem te kunnen vinden. Het rapport van de Verkenning-commissie geeft wel aanzetten in de richting die door het hier besproken onderzoek wordt aangegeven, maar een verdere uitwerking was o.i. wenselijk geweest. Bij de opleiding van onderzoekers zal aandacht moeten worden geschonken aan het ontwikkelen van hun vaardigheid tot het opbouwen van een dergelijke samenwerkingsrelatie. Om effectief decisiegericht — o.i. een betere term dan toegepast — te kunnen werken, zullen de onderzoekers ook een agogische vorming moeten krijgen.

In het rapport wordt uitgegaan van het principe, dat alle onderzoek gepubliceerd moet worden (p. 52). O.i. past een dergelijke principe niet in de hierboven beschreven samenwerkingsrelatie. Als men een broedende kip stoort, krijgt men geen kuikens. Zo kan het ook onmogelijk worden in de samenwerkingsrelatie tussen onderzoekers en beleidsvoerders een oplossing voor een probleem te vinden, wanneer de tussijdse rapporten gepubliceerd worden. Zelfs is het de vraag of het eindrapport altijd gepubliceerd moet worden. Als een dokter een patiënt onderzoekt, zal deze het niet op prijs stellen, wanneer de arts zijn diagnose publiceert. Het is niet voor niets dat een zeer groot deel van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek niet wordt gepubliceerd, met name het onderzoek van organisatieadviesbureaus en bureaus voor marktonderzoek. Wel is het noodzakelijk om duidelijk af te spreken welke resultaten op welke gronden wel en welke niet worden gepubliceerd. Vooral de overheid zal hierbij rekening moeten houden met het recht op inspraak van de burgers, dat zonder de noodzakelijke informatie weinig inhoud heeft.

Het voorgaande wil niet suggereren, dat alleen een directe beleidsrelevantie voor een concrete opdrachtgever of belangengroep een zinvolle legitimatie zou vormen voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek. De commissie wijst erop, dat veel sociaal-wetenschappelijk onderzoek een slechts beperkte relevantie heeft voor het beleid. Indien echter de huidige sociaal-wetenschappelijke onderzoeksspanning goeddeels zou worden geconcentreerd op zaken met een sterke beleidsrelevantie, zou het beleidsvormende gedeelte van het beleidsapparaat spoedig ingesneeuwd raken.

Bovendien heeft de commissie onvoldoende oog voor de indirecte wijze, waarop

veel sociaal-wetenschappelijk onderzoek maatschappelijk relevant is. In tegenstelling tot vele andere wetenschappen, bereiken de onderzoekspublicaties van de sociale wetenschappen veelal een ruim intellectueel publiek buiten de grenzen van de eigen discipline. Beïnvloeding van het beleid vindt daarom niet alleen plaats door een rechtstreekse adressering van de onderzoeksresultaten aan de directe beleidsvoerders, maar ook en waarschijnlijk voornamelijk door een beïnvloeding van de opinies van mensen die enigerlei wijze – formeel of informeel – invloed op het beleid hebben.

Schaalvergroting

De commissie adviseert het concentreren van de onderzoekingsinspanning in centra van ca. 50 onderzoekers. Deze stelling die ingrijpende consequenties heeft, wordt door geen enkel argument ondersteund; er wordt slechts gewezen op 'de internationale vakliteratuur (die) doet vermoeden . . . ' (p. 37). Dergelijke instituten zijn ontstaan in de V.S. tijdens de crisis van de jaren dertig als onderdeel van de New Deal Policy, het Amerikaanse sociologische onderzoek is echter nooit als lichtend voorbeeld van beleidsrelevant onderzoek gezien.

Vanzelfsprekend moet een onderzoeksinstituut uitstijgen boven een minimale omvang om productief te kunnen werken. Wanneer echter binnen een dergelijk instituut een specialisatie plaatsvindt op een afgegrensd terrein, ligt de minimale omvang waarschijnlijk aanzienlijk lager dan vijftig onderzoekers.

Op allerlei plaatsen komt men wat terug op de veronderstelling, dat schaalvergroting de effectiviteit vergroot. Schaalvergroting vereist namelijk, dat er veel mankracht wordt ingezet in de organisatie van de coördinatie.

Het is ook opmerkelijk dat de Verkenningcommissie geen aandacht heeft besteed aan het uitgebreide onderzoek over de effecten van de organisatievorm van wetenschappelijk onderzoek op de resultaten hiervan. Daarbij is o.a. gebleken dat conclusiegericht onderzoek een andere organisatievorm en een andere stijl van leiding geven vereist dan decisiegericht onderzoek.³ Vermoedelijk wreekt zich hier de Nederlandse gewoonte om taken die het beste door een onderzoeker verricht kunnen worden over te laten aan een commissie, waarvan de leden niet de tijd hebben om het noodzakelijke (literatuur)onderzoek te doen.

Ook blijken onderzoekers, die niet te lang in het zelfde onderzoeksteam blijven, maar regelmatig met nieuwe mensen samenwerken een relatief hoge produktiviteit te halen. Nieuwe samenwerkingsverbanden leiden tot stimulerende nieuwe ideeën. Gezien de zeer geringe mobiliteit onder de stafleden van veel Nederlandse onderzoeksinstituten en de neiging om studenten van de eigen universiteit als wetenschappelijk medewerker aan te trekken, is dit een punt dat ernstig de aandacht verdient.

Het onderwijs

Bij het universitaire onderzoek gaat de commissie in hoofdzaak voorbij aan de eisen, die vanuit het onderwijs aan dit onderzoek worden gesteld en daarmee aan de relatie onderwijs-onderzoek, zoals die op de universiteiten zou moeten bestaan. Door het invoeren van zg. minder arbeidsintensieve onderwijsvormen wil de commissie het onderzoekspotentieel van de universiteiten vergroten.

Het aanbevelen van minder arbeidsintensieve vormen van onderwijs biedt op zich geen enkele garantie, dat het onderzoekspotentieel van de universiteiten wordt vergroot. Wie dit laatste wil bereiken, moet niet alleen wensen, dat het wetenschappe-

lijk personeel ongeveer 50 % van de arbeidstijd aan onderzoek besteedt, maar daartoe ook de voorwaarden scheppen. Zoals er sancties in werking treden, wanneer een lid van het wetenschappelijk personeel zijn onderwijs verwaarloost, moeten soortgelijke sancties in werking treden wanneer hij het andere deel van zijn taak, nl. het onderzoek, verwaarloost. Deze sancties zijn m.n. te vinden op het terrein van het personeelsbeleid. Sancties op onderzoeksgedrag zijn echter alleen aanvaardbaar wanneer de voorwaarden aanwezig zijn, die een goed onderzoeksgedrag mogelijk maken. Dit laatste is t.a.v. het onderwijs gewaarborgd: de aard van het te geven onderwijs is aangeduid en ook de tijden, waarop gedoceerd wordt, zijn veelal vastgesteld. T.a.v. het onderzoek is vaak weinig of niets geregeld. Met uitzondering van promotie-assistenten wordt t.a.v. onderzoekers vaak geen onderzoeksthema (in wederzijds overleg) vastgesteld, terwijl een tijdsprogrammering vrijwel nimmer aanwezig is. Op dezelfde wijze als tijd wordt gereserveerd voor onderwijs, zal elk lid van het wetenschappelijk personeel tijd moeten reserveren voor onderzoek, uiteraard in overleg met het vakgroepsbestuur. Deze onderzoekstijd kan geconcentreerd zijn in een zg. sabbatical year, te bereiken door een systeem van roulatie van onderwijstaken binnen de vakgroep.

Van veel belang is derhalve een scheiding van een deel van de onderzoeksactiviteiten van het wetenschappelijk personeel bij w.o.-instellingen van hun onderwijs- en bestuursactiviteiten. Een interne roulatie van functies per vakgroep moet waarborgen, dat elk lid van het wetenschappelijk personeel regelmatig een zg. sabbatical leave van tenminste een jaar heeft. In de overige jaren kan hij dan relatief veel tijd besteden aan onderwijs- en bestuursactiviteiten zonder dat dit — zoals nu vaak het geval is — ten koste gaat van zijn onderzoek. Een dergelijke organisatie heeft waarschijnlijk meer effect dan de gratuite opmerking van de commissie, dat minder arbeidsintensieve onderwijsvormen moeten worden toegepast en dat minder tijd aan bestuurs- en beheerswerkzaamheden moet worden besteed.

Door inschakeling van SISWO, WRR e.d. kan een aantal onderzoeksprojecten worden geformuleerd met aanwijzing van een projectleider en een begeleidingscommissie; sabbatical leavers zouden kunnen solliciteren naar deelname aan deze projecten; financiering geschiedt door ZWO.

Het plan is wellicht te simpel voor een raden-belust Nederland; het voordeel is echter, dat aldus de onderzoekers zelf aan het werk worden gezet en niet alleen degenen, die in overleg-organen praten over het onderzoek van anderen.

Noten

- 1 Bijv. R. G. Havelock, *What do we know from research about the Process of Research Utilization*, gestencilde lezing, Wageningen, 1975, en R. G. Havelock a.o., *Planning for Innovation through Dissemination and Utilization of Knowledge*, Ann Arbor, Mich., Institute for Social Research, Center for Research on the Utilization of Scientific Knowledge, 1969.
- 2 Zie bijv. C. J. Zwart, *Gericht veranderen en organisaties*, Rotterdam, Lemniscaat, 1972 en A. H. Bos, *Oordeelsvorming in groepen*, Wageningen, Veenman, 1974.
- 3 Zie bijv. M. A. Straus, Social-psychological aspects of extension research organization, in *National Extension Research Seminar*, Washington D.C., U.S., Dept. of Agriculture, 1962, p. 193-217.